

Het poesiealbum van Elise Lankenau

Een aandoenlijk geschrift

Drs. E.C. van Berge Henegouwen*

*Jeugd en vreugd en liefde, kind
Zijn drie korte lentedagen.
Ach ze vlieden, hoe we klagen,
Daarom wees wijs en geniet ze gezwind,
Ach wees wijs en geniet ze gezwind.
Staak uw klagen, schep behagen
In de schoone lentedagen
Wees jong, heb lief, wees vrolijk kind
Ter herinnering aan uwe u liefhebbende grootmama
7 feb 1887
74 jaar oud*

Dit gedichtje is geschreven door Jeanne Regnier¹ in het poesiealbum van haar kleindochter Elise Lankenau, op dat moment 17 jaar oud. Net op tijd want de volgende maand op 28 maart overleed Jeanne Regnier. In het album is bij dit versje in een ander handschrift geschreven: *Den 28 Mrt. van datzelfde jaar overleed zij, die lieve grootmoeder.*

Elise is op 13 maart 1869 in Venlo geboren en in augustus van dat jaar samen met haar vader en moeder naar 's-Hertogenbosch gekomen. Haar vader, Arnold Lankenau², was werkzaam bij de spoorwegen³. Haar moeder, Elisabeth Jeanne de Groodt was op 28 juni 1844 in Indramajou op Java geboren. Het echtpaar ging aan de Kanaaldijk⁴ wonen en kreeg in 1870 een zoon: Eduard Justus. Maar lang hebben beide ouders niet van hem kunnen genieten. Moeder de Groodt overleed op 11 maart 1871. Deze gegevens zijn met enig spoorwerk uit de Burgerlijke Stand en uit de bevolkingsregisters te halen. Wat maakt dit nu zo speciaal? Dat is het eerder vermelde poesiealbum. Hieruit zijn namelijk een schat aan gegevens te destilleren.

*Elise Lankenau (1869-1951), eigenaresse van het poesiealbum
(Foto ter beschikking gesteld door haar dochter, mevr. M.E. Lourens)*

Dit poesiealbum is een geschenk aan het Stadsarchief van de vijfennegentig-jarige mevrouw M.E. Lourens, de dochter van Elise; samen met een krant uit 1838: de *Javasche courant* waarin de huwelijksadvertentie staat van Leopold de Groodt met Jeanne Regnier (12-12-1838)

In de plassen en moerassen;
 Half verscholen onder 't riet;
 In de slooten van de weiden;
 Bloeit bescheiden.
 't Schoon vergeet mij niet.
 Ter herinnering aan
 Uwe U liefhebber
 Johanna Lewin

's Bosch 16-1882

'Aan Elise van haar vriendin Johanna Lewin'

en de overlijdensadvertentie van de moeder van Elise, in de Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant van 14 maart 1871.⁵

Het album is een zwart gebonden boekje met harde kaft. Op de omslag is een zwaluw geschilderd met een banier in de bek waarop het woord: 'Poesie'. Op de eerste pagina is een rood etiket geplakt van de eigenaresse: 'Elise Lan-kenau'. De versjes/gedichten zijn niet chronologisch opgeschreven. Het lijkt alsof de eerste pagina's open zijn gelaten voor een versje van haar vader en van haar grootmoeder. Het was namelijk gewoonte om de belangrijkste familieleden vooraan te zetten.

Van de 52 gedichtjes zijn er 8 zonder datum en 18 zonder de plaats waar de bijdragen geschreven zijn. Zet je ze onder elkaar dan is goed te zien waar Elise vertoefde in de periode van 1882 tot 1893. Zij is namelijk in Harderwijk in 1882 het album begonnen. Vermoedelijk heeft zij het van haar gehuwde nicht Elise Helms-Regnier gekregen. Haar neef A. Helms is de eerste die op 3 december 1882 in het poesiealbum schrijft. Op zes december was zij weer terug in Den Bosch. Dan schrijft haar vriendin:

Leg vrij bij uwen Album-schat
 Dit met mijn naam betekend blad;
 Het doet u vaak aan mij gedenken!
 En mogt ik ooit, in vreugd of druk
 De trouw van onze vriendschap krenken,
 Scheur dan dit blad verachtelijk stuk
 Uwe vriendin Geertruda
 's Hertogenbosch
 6 december 1882

Vaak schrijft de bezitter(ster) van het album zelf een gedicht waarin ze de eigenaar van het poesiealbum bekend maakt. Zo niet Elise: pas op pagina 16 wordt in een versje haar naam genoemd

Wandel steeds op rozenpaden
 Zonder kommer of verdriet;
 En wat steeds uw lot moogt wezen,
 Lieve Elise vergeet mij niet
 Uwe U liefhebbende nicht Bertha Regnier de Vos
 S Bosch 18 Juli 1883

Van elf versjes wordt de oorspronkelijke auteur genoemd. P.A. de Génestet komt het meest voor maar ook Schiller staat er drie keer in, tweemaal met een Duits gedicht. In totaal treffen we acht Duitse gedichten aan en drie Franse, meestal door haar familieleden in Maastricht geschreven. Haar vader is in 1839 in Maastricht geboren en zij is daar eind augustus en begin september 1883 geweest. De naam Elise komt veel voor in de familie. Haar gelijknamige nicht uit Maastricht schreef in het album het volgende versje:

Men ziet soms aan den overkant
 Verborgin in het riet
 Een bloempje door elkeen bemind
 Het heet! 'Vergeet mij niet'
 Wanneer gij soms die lieve bloem
 Aan 't heldere beekje ziet
 Denk dan Elise dat ik spreek
 En in de taal der bloemen smeeke
 'Vergeet, vergeet mij niet'
 Beste Liesje als je later dit versje
 Herleest, denk dan nog dikwijls aan

*Je innig liefhebbende Elise Doppler
Maastricht, 30 augustus 1883*

Het thema van het vergeet-mij-niet-bloemetje aan de waterkant is nog steeds aanwezig in de poesiealbums. Op internet staat het volgende gedichtje:

*Eens liep ik langs een beekje⁶
Ik zag drie bloempjes staan.
Het eerste was een roosje
maar dat stond mij niet aan.
Het tweede was een viooltje
ook dat beviel mij niet
Het derde moest het wezen
het heet vergeet mij niet.*

In augustus 1883 is Elise 14 jaar. Enkele facetten van haar persoonlijk leven zijn het vermelden waard. Toen Elise twee was, overleed haar moeder. In de overlijdensadvertentie schreef haar vader: '2 kindertjes beide te jong om dit smartelijk verlies te beseffen'. Later zal ze wel teruggedacht hebben aan de gevolgen van dit overlijden. Haar vader hertrouwt namelijk op 17 augustus 1871 met Maria Quadvlieg (35 jr.) en vertrekt in september naar Nijmegen. Volgens zijn kleindochter is ook dit huwelijk geen lang leven beschoren want deze Maria overlijdt na enkele jaren aan de tering. Later trouwt haar vader voor de derde maal. Elise blijft met haar broer in 's-Hertogenbosch wonen op de Kanaaldijk (Zuid Willemvaart), samen met haar oma Jeanne Regnier.⁷ Haar poesiealbum geeft enig inzicht in haar leven tussen 1882 en 1893. In 1882 verbleef ze in Harderwijk en een jaar later bij familie in Maastricht. De meeste gedichtjes in het album zijn geschreven in 1883 (14) door familieleden en vriendinnen. Al die tijd bleven die voorste pagina's leeg. Pas in 1885 ging zij naar Gennep waar haar vader een dramatisch vers op die eerste bladzijden schreef. Het is het gedicht 'De oude vrouw' van Hendrik Tollens (1780-1856) die met zijn huiselijke poëzie door zijn tijdgenoten hogelijk werd gewaardeerd maar die Busken Huet genadeloos bekritiseerde. De eerste regels luiden:

*Het stormt, het sneeuwt, op gindsche tempeltreden
Zit de arme vrouw, en buigt en bidt.
Wat vraagt zij dag aan dag, in haar gebeden?
't Is brood van hem die goud bezit.*

Verder in het vers blijkt dat zij op het toneel door vele mannen is aanbeden: *Zij werd getild langs al de marm'ren trappen*. Maar nu is zij door koorts verdord. De moraal van het verhaal gaat niet over het slachtoffer maar richt zich vooral tot de lezer:

*Wilt gij't geloof, haar laatsten steun niet schokken,
Och, weiger haar uw aalmoes niet.*

Een vrolijker vers is geschreven door Johanna Leurn die de kern van het poesiealbum goed treft: namelijk een verzameling herinneringen aan mensen die iets betekenen voor de bezitter. Of zoals zij het noemt de 'vriendenrol'.

*Aan Elize
Mag mijn naam dan ook een plaatsje
In uw vriendenrol beslaan;
Hij zal daar steeds met het teeken
Der oprechte vriendschap staan.
Dat hemel van het leven
Altijd zonder wolken zij,
En denkt ge eens aan uwe vrienden,
Voeg dan onder hen ook mij.
Ter herinnering aan uw liefhebbende Johanna Leurn
's Hertogenbosch 16/2 1884*

In 1887 was Elise één van de tachtig leerlingen op de rijkskweekschool van Dr. F.B. Trosée.⁸ Na het overlijden van haar oma gingen haar studieresultaten achteruit en werd zij (18 jr.) door haar vader naar Gennep gehaald om daar haar studie af te maken. De relatie met haar stiefmoeder was, kortgezegd, problematisch. Volgens de overlevering mocht zij alleen voor de maaltijden van haar kamertje komen.

Nadat zij slaagde, is zij gaan werken als gouvernante/huisgenoot eerst bij de familie Cools in Breda en later bij de burgemeester van Lopik, de familie Cambier van Nooten (1892). Dat de relatie niet puur zakelijk was, blijkt uit de bijdrage die de families in het poesiealbum van Elise hebben geschreven. Mevrouw Cambier van Nooten schreef een klein essay onder de titel: 'Wat is bidden?'

In december 1892 treffen we Elise in Herkingen aan (in de buurt van Middelharnis). Zij is daar als onderwijzeres begonnen. De laatste bijdrage in het poesiealbum is van haar vriend P. Bruinse.

*Wanneer ge eens na vele jaren
Herdenkt aan den vervlogen tijd,
Aan hen die uwe vrienden waren,
Aan wie g'uw vriendschap hadt gewijd,
Denk dan aan hem, die u dit biedt,
Hij roept U toe: 'Vergeet mij niet!'
Uw vriend P. Bruinse
Herkingen 12 april 1893*

Later gaat zij naar Gorinchem, waar zij trouwt met de heer Lourens, onderwijzer en later hoofd van de school. In 1931 bij de pensionering van haar echtgenoot vertrekken ze naar Rijswijk. In 1951 overlijdt zij daar.

Lange traditie van het Album Amicorum

Haar poesiealbum staat in een lange traditie van het Album Amicorum of wel vriendenboeken. Het Album Amicorum⁹ is hoogst waarschijnlijk ontstaan op de evangelische universiteit van Wittenberg. Luther schreef op verzoek van medestanders een uitvoerig bijbelcitaat of een andere stichtelijke tekst in een aan hem voorgelegd boek. Ook van andere reformatorische hoogleraren werden opdrachten verzameld.

De volgende stap was om voorin boeken, bijbels en gezangboeken blanco bladzijden te laten inbinden. Soms schafte men zelfs een apart boekje aan om deze teksten te verzamelen.

Deze gewoonte verspreidde zich over andere universiteiten; eerst alleen protestantse later ook katholieke, en voorts in andere (adellijke) kringen. In Nederland was de Leidse universiteit het begin van de populariteit van het vriendenboek.

Uit Duits onderzoek blijkt dat in een bestand van 1500 verzamelde albums er 320 dateren van vóór 1573. Ook in Nederland heeft men 1330 exemplaren van vóór 1800 gevonden. Het oudste vriendenboek stamt uit 1550 en is van Stephanus van Rhemen uit Deventer.

Oorspronkelijk was het poëziealbum eigenlijk een soort lijst van vrienden zoals de letterlijke vertaling van 'Album Amicorum' luidt. In de huidige terminologie zou je zo iets een netwerk noemen.

Studenten in de zestiende en zeventiende eeuw studeerden vaak aan verschillende universiteiten. Ze maakten een academische reis. Van Leuven via Parijs naar Italië. Anderen volgden de oostelijke route en reisden via Keulen en Heidelberg naar het zuiden. *La grande tour* werden die tochten ook wel genoemd. In de albums komt men dan ook ontmoetingen in al die plaatsen tegen. Opvallend is dat weinig personen de overtocht naar Engeland maakten.

Het fenomeen 'album amicorum' bestond aanvankelijk uit een uitgebreide opdracht in een boek, maar daarna werd al snel ook een versiering opgenomen. De volgende fase was een soort emblematabundel (meestal een gedrukte gravure of ets met daarnaast een geschreven – moralistische – levensles).

Uiteindelijk ontwikkelde zich een vaste vorm die bestond uit vijf punten:

- een of meer motto's of citaten, karakteristiek voor de schrijver
- een opdracht waarin de vriendschapsgevoelens tot uiting komen
- de plaats waar de bijdrage wordt geschreven
- de datum
- de naam van de schrijver.

In de achttiende eeuw doen zich enkele veranderingen voor. De studenten verplaatsten zich niet meer door heel Europa maar slechts tussen de Nederlandse universiteiten.

En steeds meer niet-studenten, onder wie veel vrouwen, beginnen een vriendenboek. De studenten beperken zich veelal tot professoren en medestudenten. De anderen vragen familie of kennissen en ook beroemde personen, met name literatoren, om een bijdrage.

Voor de citaten wordt geput uit de klassieken zoals Cicero; in de achttiende eeuw steeds vaker uit het werk van contemporaine schrijvers (Bilderdijk of Poot). Het Nederlands en het Frans nemen in de albums een steeds grotere plaats in. In het album amicorum van Petrus Lelyveld (1765-1808) komt een origineel gedicht voor van de beroemde dichter Willem Bilderdijk:¹⁰

*Zie daar dan, wakkre Lelijveld
Mijn naam in uwen rol gesteld
Wat kan hij u herinneren?
Een teder hart dat niets begeert
Dan 't heel van 't Vaderland en 's vaderlands
beminnen.
Leijden, den 11^e van slachtmaand 1782; Bilderdijk*

Poesiealbum

In de negentiende eeuw neemt het gebruik van vriendenboeken bij studenten sterk af. Maar een nieuwe bloei treedt op doordat jongedames zich als bezitster en inscriptor manifesteren. De gemiddelde leeftijd waarop men een album begint neemt af. Dan verandert het Album Amicorum langzaam in het poesiealbum. Citaten van eigentijdse schrijvers zoals Beets en De Génestet worden aangevuld met min of meer geslaagd eigen dichtwerk. Ook de illustraties nemen een belangrijke plaats in. Naast tekeningen zijn er allerhande borduurwerk, prikwerk, haar- en bandvlechtwerkjes in poëziealbums te vinden. (In het album van Elise zit bijvoorbeeld een klein boeketje droogbloemen uit Luxemburg.) In de twintigste eeuw worden de illustraties beperkt tot (in Duitsland) gedrukte plaatjes en tekeningen. Ook de kwaliteit van het dichtwerk neemt af. Het onzinversje neemt een steeds grotere plaats in.

*Tip tap top,
de datum staat op zijn kop*

Door deze veranderingen is ook de waardering gewijzigd: niet meer een uiting van individuen maar een uiting van volkskunst van een bepaalde bevolkingsgroep.

In oudere poëziealbums, zoals dat van Elise, vindt men nog veel langere gedichten maar later komt de nadruk meer op Nederlandse versjes te liggen met een lengte van vier of acht regels.

Heden ten dage leidt het poesiealbum hoofdzakelijk een sluimerend bestaan op meisjesslaapkamers. Een niet-representatieve enquête onder nichtjes bevestigt dat het

nog steeds de familieleden, vriendinnen en onderwijzers zijn die in zo'n album schrijven. Alleen de leeftijd is lager; aan het eind van de basisschool, als meisjes tien/elf jaar zijn, hebben zij een poesiealbum. De eerste pagina's zijn net als vroeger ingeruimd voor een gedicht van het belangrijkste familielid: de moeder

*Als je later groot bent,¹¹
En je ontmoet een man.
Die met je wil trouwen
Kijk het dan "effe an".
Zegt hij: 'Zoals jij bent
Is er waarlijk geen.
Maar mijn moeder, dat snap je,
Blijft toch nummer één.
Moeder kan lekker koken,
Zij is flink en vlug'.
Wees dan wijs en stuur hem snel
Naar zijn eigen moeder terug.*

Een afwijkende vorm van het vriendenboek is het boek dat dóór anderen gemaakt wordt voor één persoon. En het liefst buiten zijn/haar medeweten. Dat Liber amicorum wordt vooral bij bijzondere gelegenheden zoals een afscheid van een archivaris of een vijftwintigjarig huwelijk vervaardigd. Nicolaas Beets (Hildebrand) kreeg in 1884 op zijn zeventigste verjaardag een indrukwekkende kist vol bijdragen waaronder zelfs van het Koninklijk huis.¹²

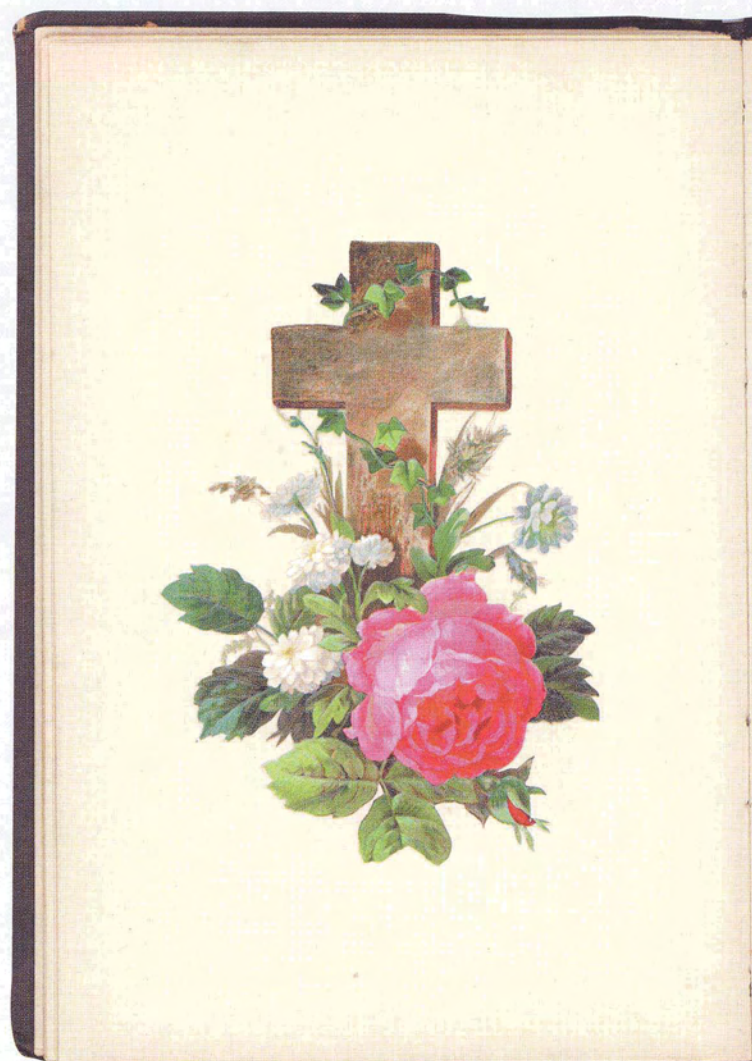
De meeste alba worden tegenwoordig in openbare collecties bewaard. De grootste verzameling is die van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

Het belang van de alba amicorum en poesiealbums staat buiten kijf. Ze zijn een bron van biografische gegevens over bezitters en schijvers. En ze geven een bijzonder inzicht in de maatschappelijke context die op een andere wijze niet te vinden zal zijn.

Op internet staan vele verzamelingen met versjes. Drie voorbeelden:

*Als je iedere nieuwe dag,¹³
aanvangt met een gulle lach,
als je met een blij gezicht,
aan je werk denkt en je plicht,
als je steeds naar beter streeft,
heb je niet voor niets geleefd.*

*In mijn gedicht geen wijsheid¹⁴
geen massa's goede raad,
omdat ik vind, lief meisje,
dat zoiets te plechtig staat.
Ik wens je liever voorspoed,*

Illustratie bij de wens van 'Uwe U liefhebbende J.F. Suijling'

*geluk en zonneschijn.
Waarbij verdriet en zorg
twee onbekenden zijn.*

*Voor mijn lieve kleine meid¹⁵
Die gelukkig meer lacht dan schreit
heb ik het volgende wensje
Wees een lief en vrolijk mensje*

* Drs. E.C. van Berge Henegouwen is cultuurwetenschapper en werkzaam in het Stadsarchief 's-Hertogenbosch

In een Album Amicorum van de Bossche Handboogschutterij uit 1785 schreven de manhafte broeders ook 'versjes' bij een plaatje, meestal van minder vrome aard. Korporaal Kerkhoff beperkte het tot 'Soo een teugje alle dag, is het geene ik wel mag'. (Archief Handboogschutterij, inv.nr. 62a)

Noten

- 1 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt), bevolkingsregister 1870-1890 deel 8 blad 214: Jeanne Elisabeth Regnier, de weduwe van Leopold de Groot, geb. 28 augustus 1813 in Verviers, België.
- 2 Als noot 1: Arnold Eduard Lankenau, geboren 8 febr. 1839 in Maastricht.
- 3 De biografische gegevens zijn verstrekt door de kleindochter van Arnold Lankenau: mevrouw M.E. Lourens uit Rotterdam. Volgens haar was de heer Lankenau chef de comptabilité van de Brabants-Duitse spoorwegen.
- 4 Als noot 1, wijk C nummer 121, later D 136.
- 5 Het album en de kranten zijn opgenomen in de bibliotheek van het Stadsarchief onder nummer H 697.
- 6 Zie <http://home.hetnet.nl/~jim-21/index.html>

- 7 Als noot 1.
- 8 GAHt, gemeenteverslag 1887, bijlage H.
- 9 K. Thomassen (eindredactie). *Alba amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet: het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden*. (Maarssen 1990).
- 10 Idem, 96, 97.
- 11 Veel gedichtjes zijn, net als hierboven geciteerde op het internet te vinden.
Zie <http://kathzil.com/katherine/poeziefame.html>
- 12 Thomassen a.w., p. 34, 168, 169.
- 13 zie <http://kathzil.com/katherine/poeziefame.html>
- 14 <http://home.hetnet.nl/%67ebstjozef/kind/poezie/>
- 15 <http://web.inter.nl.net/users/R.Hiddinga/kids/poez/>